

АКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ ОСВІТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ Є.В.Пузирьов

*доцент кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут», кандидат
педагогічних наук, доцент*

У статті аналізується доцільність активних методів навчання у військовій освіті. Подається історичний огляд застосування активних методів навчання у військовій освіті.

Ключові слова: активні методи навчання, військова освіта.

Вивчення історії методів навчання, що практикувалися з давніх часів у підготовці воєначальників, офіцерів, відкриває дивну картину: усі, сучасні методи навчання мають свої історичні аналоги. Ця картина ще раз показує спіралевидне сходження дидактичних підходів, коли кожен новий виток у чомусь повторює старий, але одночасно здобуває нову якість. У зв'язку з цим ретроспективний аналіз розвитку активних методів навчання не тільки підвищує педагогічну ерудицію, але і відкриває шлях до подальшого розвитку цих методів.

Активні методи навчання ми знаходимо вже в рабовласницькому суспільстві. Переконаймося ілюстрацією цього є, наприклад, навчання Олександра Македонського, який у 16 років очолив військо, а в 20 – державу. Відповідно до описів Плутарха¹ освітою Олександра з ранніх років його життя займалися численні вихователі, наставники і вчителі. Надалі його батько Пилип вирішив, що цього недостатньо і призвав у вчителя Аристотеля, самого знаменитого і вченого з грецьких філософів. Станій, як вважають історики, озброїв Олександра не тільки широкою системою філософських і військових знань, але і прилучив його до більш глибоких таємних знань, що філософи не віддавали широкому розголосі. Але, мабуть, найдійовішим засобом інтелектуального розвитку молодого Олександра були не тільки знання, але і метод їхнього засвоєння. Вже в цей період був знайдений такий метод освіти і виховання, що найбільшою мірою сприяє розвитку творчого мислення. У процесі полілогічного (діалогічного) обговорення видатних філософських, релігійних і наукових добуток формувалися основи теоретико-рефлексивної свідомості і мислення, що дозволяє тому, кого навчають, у наступному ставити нетривіальні професійні задачі, знаходити адекватні шляхи їхнього рішення. Разом із тим, оволодіння полілогічним методом зливається з процесом

виховання людини, тому що він постійно змушений займати в обговоренні виникаючих проблем визначену особисту позицію, що в підсумку формує в нього розуміння суті проблем культури і зацікавленість у тому або іншому їхньому рішенні.

Таким чином у навчанні Македонського знайшли застосування активні методи навчання, які можна назвати індивідуальним наставництвом і сократичною бесідою.

Період феодалізму подарував історії, як відомо, схоластичний, догматичний метод вивчення дійсності, що представляв абсолютну протилежність методам активного навчання, але який виявив велику життєздатність і дійшов до наших днів. Причиною цього є не тільки всіляка підтримка його церквою, але і, як видно, людська звичка багато чого з пізнаваного брати на віру.

Наприкінці XVII – початку XVIII ст. російському цареві Петру I – творцеві офіцерського корпусу в Росії – довелося почати боротьбу проти схоластики. Стажування в реальній системі, прикладний метод (практичні роботи), виконання учбово-бойових задач у поле зайняли ведуче місце при підготовці офіцерів у полках і військово-навчальних закладах.

Прогресивну лінію в підготовці офіцерського складу активними методами навчання продовжили А.В.Суворов і М.І.Кутузов. Суворівська наука перемагати вимагала добре підготовлених офіцерів, з розвитим творчим мисленням, упевнених у собі і своїх підлеглих. А цього можна було досягти тільки на основі активного навчання. Маневри, наскрізні атаки, військові вправи здійснювалися постійно і представляли різновид навчання на практиці. При цьому усвідомленість усіх дій була обов'язковою умовою оволодіння офіцерами своїх обов'язків. Суворов постійно моделював ситуації бою і жадав від офіцерів швидкого ініціативного їхнього рішення. "За немогузнайство офіцеру – арест, а штаб-офіцеру от старшего штаба – квартирний арест" – вимагав він.

¹ Плутарх. Сравнительные жизнеописания: в 3т. – М: Изд-во АН СССР, 1963. Т.2.-с.398-340.

Тверді вимоги А.В.Суворов пред'являв до себе і до офіцерів у плані постійної самоосвіти. Метод самостійної роботи з метою розширення загального кругозору і професійних знань був, на думку Суворова основним у становленні офіцера.

М.І.Кутузов сам проводив заняття, приймав іспити, постійно спілкувався з слухачами. Це дозволяло йому виявляти індивідуальні здібності кадетів, диференційовано підходити до їхньої підготовки (наставництво, індивідуальні консультації і практикуми).

Для тих хто не встигав призначалися додаткові заняття. Випадки прояву лінощів і недбайливості ніколи не залишалися без уваги. Для таких кадетів, за пропозицією М.І.Кутузова, була заведена особлива книга, у яку заносилися всі зауваження (індивідуальні практикуми, трієми активізації навчання).

З приходом на посаду директора Кадецького корпусу, М.І.Кутузов прикладав усі сили, щоб перебороти відрив навчання від військової практики, щоб теорія завжди була зв'язана з майбутньою діяльністю випускників.

У такий спосіб у системі навчання Петра І, А.В.Суворова та їхніх наслідувачів ми виразно бачимо ті елементи, що сприяють розвиткові теоретичного мислення. Сюди можна в першу чергу віднести: серйозне відношення до наукової освіти утворення учнів, прагнення зв'язати цю освіту з майбутньою практичною діяльністю, прагнення розвинути внутрішню творчу активність учнів, організація практичної діяльності офіцерів і розвиток інтелектуальних якостей безпосередньо при рішенні професійних обов'язків, стимулювання самоосвіти офіцерів.

Яскраву сторінку в історію активних методів самоосвіти, саморозвитку внесли декабристи. Вони на власному прикладі показали, як можна багато чого домогтися й у розширенні свого кругозору, і в інтелектуальному розвитку, і в практиці керівництва військами, якщо підкорити себе постійному діяльному життю й активній самоосвіті. Їхнє навчання і самоосвіта, виступають своєрідним еталоном і для сучасного офіцера. Ще знаходячись у стінах кадетських корпусів, вони небезуспішно намагалися критично осмислити широке коло політичних, економічних, військових і інших наук. Так, декабрист Д.І.Завалішин, навчаючи в Морському кадетському корпусі, виробив наступну методику: "Я старался сам изучить и понять все, до чего еще не доходило преподавание в классе. Таким образом, если что оставалось непонятное, то, во всяком случае, мое внимание поэтому-то и было обращено преимущественно на это, и когда оно доходило по очереди до толкования учителя, я следил за объяснением с особенным вниманием

и старался дать себе отчет, отчего я сам не мог разъяснить того"². У цій методиці вивчення наук Д.І.Завалішин утілює випереджальний, активно-спрямований метод навчання з опорою на розвитку рефлексію (самопізнання властивостей свого мислення).

Жадібні до пізнання, декабристи прийшли до цікавих форм інтелектуального взаємозбагачення. Ними були організовані офіцерські артілі в окремих полках, вечора - збори при штабах І і 2-й армій, "Суспільство військових наук" при штабі гвардійського корпусу. Декабрист І.Д.Якушин згадував, що в Семенівському полку в 1815 р. утворилася офіцерська артіль. Офіцери збиралися на обід. Після нього грали в шахи, читали й обговорювали іноземні газети, ділилися думками³ (груповий метод взаємоосвіти). Багато хто з декабристів згадував, що така форма спілкування спонукувала їх до нової думки і нових творчих робіт. По своїх пізнаннях вони перевершували навіть знаменитих професорів ведучих військово-навчальних закладів.

Досвід декабристів по самоосвіті і саморозвитку розумових здібностей, їхній метод активного пізнання знань, які їх цікавили, не втратив свого значення й у наш час. Хоча методів неформального групового навчання виявляється мало уваги.

Таку ж оцінку всій системі підготовки офіцерів дав у 1853 р. керівник військово-навчального відомства Я.І.Ростовцев: "Ко вреду науки и учения не только в России, но и везде, преподавание не успело еще сбросить с себя схоластических вериг и не освободилось еще из средневековой рутины; мелочные подробности, бесполезные факты, педантические требования профессором отнимают еще до сих пор от рационального преподавания чрезвычайно много времени, памяти и труда в ущерб сведений, составляющих основу науки".⁴

"Следует воздержаться от излишнего развития, нагромождения курсов, - радить Гершельман, - и возможно избежать заучивания, зубреж, который мало продвигая в деле умственного развития, ведет скорее к притуплению способностей и забывает память, а должно развивать сообразительность, смысленность, заставляя воспитанников вдумываться в вопрос и самим приходит к известным заключениям, выводам, решениям"⁵.

² *Завалишин Д.И.* Записки декабриста. – Т.1. Мюнхен, 1904. – С.42-43.

³ *Записки, статьи, письма декабриста И.Д.Якушина.* – М.: АН СССР, 1951. – С.9.

⁴ *Столетие Военного Министерства.* – Т.Х. – Ч.2. – С.158-159.

⁵ *Гершельман. Воспитание будущих офицеров // Военный сборник.* – 1914. – № 12. – С. 30.

Наприкінці XIX – початку XX ст. у військовій школі були спроби впровадити активні методи навчання в підготовку офіцерського складу. Так, можна відзначити наполегливість генерала Драгомирова М.І., генерала Обручева М.М. у впровадженні прикладного методу при підготовці офіцерів в академії Генерального штабу. Заслуговує на увагу спроба генерала Сухотіна М. упровадити метод критичного аналізу конкретних ситуацій бойової обстановки. Методи військової гри, рішення задач по керівництву військами стали також знаходити місце в навчанні.⁶

Однією із складних задач, що встали після революції під час будівництва армії соціалістичного типу, була задача розробки і впровадження в практику методів навчання, що відповідають духу революційної армії. Боротьба за нове в методиці підготовки Червоних офіцерів привела до необґрунтованої критики "старих" методів. Так, у 1923 р. комісія на чолі з А.В.Федотовим зробила спробу експериментально порівняти ефективність "лекційно-евристичного" і "лабораторного методу".

Результати експерименту промовляли на користь останнього. Було прийняте рішення про перехід до лабораторного методу, а проти лекцій і інших пасивних методів була розгорнута активна боротьба. Так, в одній з доповідей на нараді представників Головного Управління військових навчальних закладів недвозначно було заявлено: "Катехизический и лекционный методы окончательно сдаются в архив, запрещаются к употреблению" [4].

Подальший досвід викладання виявив деякі труднощі у впровадженні лабораторного плану і показав невинуватого впливості відмовлення від лекційного методу. У зв'язку з цим у 1924 р. науково-педагогічна секція ГУвнз рекомендувала застосовувати відповідно до вивчення конкретного змісту наступні методи:

- пасивні прийоми навчання (лекції, демонстрації картин);
- активно-руховий метод (наприклад, записування і промову вголос);
- активно-трудова метод (той, якого навчають, власними зусиллями опановував окремими діями);
- лабораторний або дослідницький метод (перед учнем ставилася задача і представлялися засоби для її рішення (прилади, інформація), метод рішення він повинний був знайти самостійно) [1].

Форми навчання здійснювалися у визначеній послідовності:

1. Вступне заняття, у ході якого викладач доводив до курсантів і слухачів цільову наста-

⁶ Головин Н. Высшая военная школа. – СПб, 1909. Паруцкий. Задачник. 300 тактических задач. – СПб, 1900.

нову заняття, план завдання, матеріал для пророблення, форму оформлення;

2. Самостійна робота дослідницького характеру (робота над джерелами, документами, довідниками, збирання матеріалу, самостійні висновки, узагальнення, об'єднання теорії з практикою й ін.);

3. Консультація – викладач під час самостійної роботи дає відповіді, довідки і т.п., викликає ряд курсантів(слухачів) для індивідуальних бесід (співбесіди);

4. Заключне заняття – підведення підсумків, узагальнення, зв'язок із практикою, з головними ідеями курсу.⁷

Пізніше, для більш твердого, осмисленого, комплексного засвоєння матеріалу в статтях окремих авторів на основі досвіду пропонувалося запровадити метод дипломного проєкту у вищій військовій школі на останньому курсі, а також метод рішення комплексних задач, як різновид перевірного іспиту. "Формы испытания, - писал В. Шубин, - обязаны отображать наиболее совершенные виды лабораторного метода. Преимущественной формой признается комплексная задача, обнимающая группу предметов... с предоставлением курсанту права на использование справочной литературы, и материалами... тут имеется полная возможность и развернуть диалектический процесс исследования, и учесть искусство работы, и подметить характерные свойства воспитания, курсантов"⁸.

Отже, ми бачимо, що в 20-і рр. якщо і не були послідовно вирішені, то були поставлені питання, відповідь на які вища військова школа шукає сьогодні. Для нас великий інтерес представляє й аналіз тих причин, що у 20-і рр. звели нанівець багато творчих починань у методиці підготовки офіцерського складу.

У першу чергу негативно позначилося протиставлення "активних" і "пасивних" методів навчання, невміння зв'язати їх у єдину, гнучку систему. Низький рівень підготовки викладачів і курсантів, відсутність достатньої учбово-матеріальної бази (устаткування, навчальних програм і посібників та ін.) зводили нанівець навіть прийнятні форми "активних" методів навчання.

Усе сказане приводило до того, що під прапором упровадження нової методики навчання, спрямованої на розвиток творчості, часто виступала стара методика муштри і натаскування. "Мне приходилось года три назад, - пишет А.Верховский, - присутствовать

⁷ Красная Армия и Школа. – 1926. – № 5. – С.95.

Никитин В., Черкасов И. Самостоятельные занятия и лабораторный метод. – С. 37-43.

⁸ Шубин В. Проверка подготовки // Красная Армия и Школа. – 1926. – № 2. – С.15-16.

Иванов В. Проверочные испытания в КУКе // Красная Армия и Школа. – 1926. – № 2. – С. 23.

на такій учебній роботі в военній школі: преподаватель вещает, аудитория слушает, записывает и заучивает, один из более пытливых слушателей высказал сомнение в справедливости того, что ему преподавали; с кафедры ему ответили: "молчи и верь". Вот эта школа "молчи и верь", прикрытая новыми формами лабораторного плана, должна быть изжита окончательно"⁹.

Розвиток військової справи наприкінці 20-х – початку 30-х рр. почало висувати нові вимоги до підготовки офіцерського складу.

В ці роки була організована мережа військово-навчальних закладів і принципово нова професійна підготовка офіцерських кадрів. В основу методики навчання лягли методи пояснення (лекція, розповідь), самостійної роботи, практичні заняття (у класі, полі).

В роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. військово-навчальні заклади провели велику і різнобічну роботу в підготовці офіцерських кадрів. Обстановка на фронті постійно вносила корективи в терміни і методику навчання, але в цілому цьому процесові були властиві конкретність і цілеспрямованість, урахування бойового досвіду, практична спрямованість, безперервний пошук ефективних методів, засобів, прийомів і форм навчання.

Як відзначають А.В.Барабанщиков, М.І.Киряшов і М.Ф.Феденко, у роки війни в навчанні слухачів і курсантів чітко простежується тенденція висунування на перший план форм і методів, що забезпечують практичну спрямованість підготовки офіцерів у стислий термін. У перший період війни в деяких військових училищах співвідношення теоретичних і практичних методів було 1:9 на користь останніх [1; 4]. Серед традиційних методів використовувалися: розповідь, пояснення, бесіда, вправа, практичні роботи, самостійна робота. З'явилися і нові методи, такі як: метод групової вправи, інструктаж, лекції і бесіди. На перший план виходили практичні заняття, двостороннє навчання, кільцеві виходи, уроки польової гімнастики, тактичні і тактико-вогневі тренування. Значний ефект у навчанні давав комплексний підхід у використанні методів і форм навчання¹⁰.

Досвід Великої Вітчизняної війни дав значний поштовх розвитку методів навчання у вузах. Особливо гостро встало питання про впровадження нових методів підготовки офіцерського складу у вищій військовій школі, коли НТП і зв'язані з ним зміни у військовій

справі зажадали нової якості підготовки фахівців. У даний період із розвитком теорії і практики проблемного, програмованого навчання, концепції поетапного формування розумових дій і ін. традиційні методи стали наповнюватися активними прийомами керівництва пізнавальною діяльністю учнів. Мова йде, насамперед, про такі методи, як: усний виклад, показ, самостійна робота, обговорення досліджуваного матеріалу, вправи, практичні роботи. Разом з тим у практику ввійшли метод рішення професійних задач, дослідницький метод, воєно-професійні ігри [5; 6].

Отже, проведений стислий екскурс в історію проблеми показує, по-перше що активні методи навчання знаходили місце на всьому протязі підготовки офіцерського складу. По-друге, аналіз приводить до висновку, що багато методів навчання, застосовувані в минулі роки не втратили своєї актуальності: і сьогодні в період перебудови вищої військової школи. До таких методів варто віднести сократичну бесіду, взаємоосвіту, навчання в ході вирішення практичних задач.

По-третє історія нас переконує, що багато активних методів навчання не затвердилися, у практиці тільки тому, що не були враховані об'єктивні умови їхнього застосування. Лабораторний метод, наприклад, вимагав і високої методичної кваліфікації викладачів, і високого рівня підготовленості учнів, і наявності відповідної учбово-матеріальної бази і визначення його місця в системі методів при обліку характеру самого процесу навчання, його етапності, і діалектичності. Ігнорування цих і багатьох інших моментів привело до дискредитації лабораторного методу, до вилучення з практики підготовки офіцерів. Звертаючись сьогодні до практики застосування, активних методів навчання, ми переконуємося, що сучасні методи якщо не є прямою копією лабораторного методу, то у всякому разі його розвитком. Помилки минулого не повинні повторюватися, і ми, виходячи з соціального замовлення суспільства зобов'язані обґрунтувати систему методів альтернативного характеру і показати, де який метод відповідає конкретній дидактичній меті і наявним умовам

⁹ *Верховский А.* Новое и старое в тактике // *Война и революция*, 1925. – Кн.1. – С.48.

¹⁰ *Барабанщиков А.В., Киряшов Н.И., Феденко Н.Ф.* Советская военная педагогика и психология в годы великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – М.: ВПА, 1987.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гриньков В.В.* Шляхи та умови підвищення педагогічної творчості викладачів вищих військових навчальних закладів: Автореф. дис... канд.пед.наук: 20.02.02. – Хмельницький, 1999. – 17 с.
2. *Дрибан В.М.* Активизация обучения в высшей школе: Аспект проблемного обучения. – Донецк: Кассиопея, 1999. – 141 с.
3. *Кларин М.В.* Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования игр, дискуссии / Анализ зарубежного опыта. – Рига: Эксперимент, 1998. – 180 с.
4. *Коротков Э.Н.* Современные методы учебном процессе академии – М.: ВПА, 1988. – 131 с.
5. *Кравець В.П.* Зарубіжна школа і педагогіка ХХ ст.: Навч. посіб. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
6. *Мандрагеля В.А.* Військова освіта у контексті трансформації характеру війн, способів насильства: сучасні тенденції // Вісник НТУУ «КПІ»: Філософія. Психологія. Педагогіка: Зб. наук. праць. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2003. – №3. – С. 31-39.
7. *Нові технології навчання:* Наук. метод. зб. – Вип. 32. – К.: Мін-во освіти і науки України, 2002. – 173 с.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2009 р.

